

אחת עשרה שנות מלכות צדקיהו

(בין גלות יהויכין לחורבן הבית הראשון)

א. מה היה הרקע ההיסטורי לתקופה זו?

מפנה מכריע בגורל ממלכת יהודה התרחש עם נפילתו של יאשיהו בקרב מגידו בשנת 609 לפנה"ס. יאשיהו ניסה לבלום את הצבא המצרי שחש לעזרת האשורים נגד הכוח הבבלי העולה. משעה זו החלה התדרדרות במעמדה המדיני של יהודה. במקום יאשיהו - המלך הנערץ, הומלך על ידי "עם הארץ", בנו יהואחז (מלכ"ב כ"ג, ל), אשר המשיך לנקוט בקו מדיני אנטי מצרי. מדיניות זו עלתה לו במלכותו. יהואחז סולק על ידי המצרים, שהמליכו במקומו את אחיו יהויקים, אשר המשיך לנהל מדיניות פרו מצרית, ונהג כוואסל נאמן לשלטון המצרי. מצרים שלטה בכל "עבר הנהר", עד שנת 605, שנה בה הוכה הצבא המצרי בכרכמיש שעל נהר פרת, בידי נבוכדנאצר הצעיר מלך בבל. בשנת 603 נערך מסע בבלי לארצות המערב, וכתוצאתו נכנע יהויקים לפניו (מלכ"ב כ"ד, א) למשך שלוש שנים, אולם בסופן מרד בו.

מרידת יהויקים בבבל נתאפשרה הודות להבטחת עזרה מצד מצרים¹. חולשתה של בבל באותה העת מנעה מנבוכדנאצר להגיב על מרידתו של יהויקים, דבר שנתאפשר רק בשנת 598. מסעו של נבוכדנאצר והכניעת יהודה בימי יהויכין, מתוארים במקרא (מלכ"ב כ"ד, ח-יח) בהרחבה וכך גם בכתובת בבלי². נבוכדנאצר הגלה את יהויכין ועמו את החרש והמסגר, השרים וחשובי העם, והמליך תחתיו את צדקיהו³.

1. ראה אי מלמט, "מלחמותיה האחרונות של ממלכת יהודה", בתוך היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, מערכות תשכ"ד, עמ' 296-314.
2. הנייל, "מלכי יהודה האחרונים ונפילת ירושלים", בתוך ירושלים לדורותיה, הכינוס הארצי הכ"ה לידועת הארץ, ירושלים תשכ"ט, עמ' 34.
3. ראה בהרחבה הנייל, "שנותיה האחרונות של ממלכת יהודה", בתוך ימי המלוכה - הסטוריה מדינית, ההיסטוריה של עם ישראל, עורך בי מור, תל אביב תשמ"ב, עמ' 140-151.

ב. תיאור המצור על ירושלים ערב החורבן

הבבלים שהגלו את יהויכין המליכו תחתיו את צדקיהו, אשר מהרה הסתבך במדיניות האנטי בבלית הגלובלית. בשנת מלכותו הרביעית (549) נתכנסה בירושלים ועידה אנטי בבלית שבה השתתפו משלחות מעמי עבר הירדן - אדום, מואב ועמון, ומערי החוף הפיניקי - צור וצידון, כפי שנוכר בירמיהו כ"ז, ג. המרידה בבבל נתאפשרה כפי הנראה בגלל קשיים שהיו לבבל באזור הצפון עם מלך עילם. גם הפעם נתמך המרד בעידוד מצרי. בשנת 589 עלה הצבא הבבלי על ירושלים, כשעזרה מצרית כושלת הגיעה באיחור. ירושלים הובאה במצור.

על תקופה זו ישנה עדות נסיבתית בירמיהו ל"ד, ז: "וחיל מלך בבל נלחמים על ירושלים ועל כל ערי יהודה הנותרות, אל לכיש ואל עזקה, כי הנה נשאר בערי יהודה ערי מבצר". פסוק זה מעיד שערים רבות ביהודה כבר נפלו לפני חיל בבל, ונותרו שתיים בדרום הממלכה - לכיש ועזקה. על נפילתה של עזקה מצויה עדות מתוך מכתבי לכיש⁴. במכתב מספר 4 מתוך 21 המכתבים שנמצאו בשכבת השריפה של אחד מחדרי המשמר שבשער לכיש, מצוי המשפט: "אל משואות לכיש נחנו שומרים ככל האותות אשר נתן אדני, כי לא נראה את עזקה". משמעות הדברים היא, שהעיר עזקה נפלה כבר לפני הצבא הבבלי ושוב אין מאותתים משם, ולפיכך אין היא יכולה לשמש כמקור ידיעות באמצעות איתות.

בפרק ל"ד בירמיהו מצויה עדות נוספת הקשורה למצור הבבלי על ירושלים, הוא עניין שחרור העבדים. לפי תיאורי הפרק מסתבר שהיו בירושלים יהודים שהחזיקו עבדים עבריים ולא שחררום בשנה השביעית כמצוות התורה. צדקיהו נהג מעשה חסד כאשר כרת ברית עם יושבי ירושלים לשחרר את עבדיהם העבריים. אולם כנראה שמעשהו לא היה תמים בלבד, שכן עבדים משוחררים אלו נתווספו לשורות הצבא היהודי המדולדל. צדקיהו כרך אפוא את מצוות שחרור העבדים עם תועלת לאומית. כאשר הגיע חיל העזר המצרי, חשבו רבים שהכשדים ימוגרו (ירמיהו ל"ז, ו-יא), ולכן מיהרו וכבשו מחדש את עבדיהם. על כך נשמעה תוכחה ביותר מפי הנביא.

ג. הפנייה למצרים

מצור ירושלים החל ב-י בטבת בשנה התשיעית למלכות צדקיהו (מלכ"ב כ"ה, א. ירמיהו נ"ב, ד), ונסתיים בשנה האחת עשרה למלכותו. נוכח הסכנה שיגר צדקיהו שליחים למצרים לבקש עזרה. עדות לכך מצוייה ביחזקאל י"ז, טו. גם אחד ממכתבי לכיש המציין: "ירד שר הצבא כניהו בן אלנתן לבא מצרימה",

4. נ.ה. טור סיני - טורצינר, תעודות לכיש, ירושלים ת"ש, עמ' 106 ואילך.

מעיד על פניה למצרים לעזרה. הצבא המצרי הגיע באיחור ואילץ את הבבלים להסיר את המצור מעל ירושלים (ירמיהו ל"ז, ז-ט). אולם חיל המשלוח המצרי היה דל מכדי לעצור את הצבא הבבלי (יחזקאל ל"ז, יז), שחזר והידק את המצור על ירושלים.

הפניה למצרים נחשבת במקרא לחטא כבד. במתן תורה נאמר: "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", מכאן שהפנייה למצרים לעזרה כמוה כסתירת "אנכי ה' אלוקיך". יתר על כן, השיבה למצרים נאסרה על המלך (דברים ל"ז, טז), והיא אף נתפשת בתוכחה כעונש (דברים כ"ח, סח). עם זאת, אנו מוצאים במקרא לא פעם שעם ישראל פונה למצרים בבקשת עזרה. הדבר התחיל בתלונות בני ישראל במדבר, כשבקשו לשוב מצרימה (במדבר ל"ד, ז) בישיעיהו ל', א-ה. ל"א, א מצויה תוכחה נגד אלה היורדים למצרים לבקשת עזרה בלי לשאול את פי ה'. פרט לחטא שיש בעצם הפניה למצרים, מדגיש הנביא גם את העובדה שפניה זו תאכזב (ל', ה). הזיקה למצרים נעוצה במסורת ובמעמד גיאופוליטי. בעולם העתיק היו תמיד שתי מעצמות שנאבקו על השליטה ברחבי המזרח הקדמון: מצרים בדרום, ואשור או בבל בצפון. כיוון שארץ ישראל נמצאת במרכזו והדרכים הבינלאומיות עוברות דרכה, מצאו עצמם מלכי ישראל לא פעם במרכז המאבק. כאשר עמדה סכנת פלישה של גוי מצפון, הייתה הפנייה למצרים לעזרה אך טבעית. בנוסף לכך, עם ישראל כפי הנראה, לא השתחרר כל ימי בית ראשון מהאוריינטציה המצרית המסורתית, והמשיכה המנטלית למצרים היתה קיימת.

בעייתו של צדקיהו שפנה למצרים, לא נצטמצמה לעצם החטא שיש בפנייה למצרים, אלא גם בהפרת הברית שכרת עם מלך בבל: "וגם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלוקים" (דבה"ב ל"ו, יג). הנביא יחזקאל רואה בחומרה רבה חטא הפרת שבועה: "ומרד בו לשלוח מלאכיו מצרים לתת לו סוסים ועם רב היצלה? הימלט העושה אלה, והפר ברית ונמלט? חי אני נאם ה' אלוקים אם לא במקום המלך הממליך אותו אשר בזה את אלתו ואשר הפר את בריתו אתו, בתוך בבל ימות" (ל"ז, טו-טז). יושם אל לב, שהנביא מונה כאן שלושה מעשים: (1) מרידה בבבל. (2) פניה למצרים. (3) הפרת ברית. ולא נחתם דינו אלא על האחרון. צדקיהו התחייב בברית ובשבועה "להיות ממלכה שפלה לבלתי התנשא, לשמור את בריתו לעמדה" (שם יד). הנביא רואה בהפרת הברית חטא חמור, שכן יש בכך חילול שם שמים, בהיות השבועה בשם ה'. גם הנביא ירמיהו מוקיע את המרידה בבבל, באשר הקבי"ה ברא שמים וארץ, ומסר את השלטון ביד נבוכדנאצר (ירמיהו כ"ז, ו-ח). ההבדל הוא, שירמיהו מתבסס על נימוק מדיני ואמוני, בעוד שיחזקאל מטעים את ההיבט המוסרי. אולי ההבדל נעוץ במקום

מושבים של הנביאים. ירמיהו שחי בירושלים, שהיתה עדין למרות שפלונה, מדינה ריבונית, רואה את הנימוק המדיני הסטורי, בעוד שיחזקאל שחי בגולה, ללא סממנים לאומיים, מתרכז בהיבט המוסרי⁵. אין לנו אלא לתת את של זה בזה, ולשלב את דברי שני הנביאים. המרידה בבבל לא תצלה, כי רצון ה' הוא שבבל תשלוט, והיא אף אסורה למי שנשבע אמונים לנבוכדנאצר.

ד. המאבק בנביאי השקר ובכיתות אידיולוגיות

תקופות של לחץ מדיני ומשברים לאומיים הם תמיד עידן לאופטימיסטים למיניהם להנבא נבואות עידוד. כך אנו עדים לעלייתן ולפריחתן של תנועות ובודדים המשפיעים על העם שפע דברי עידוד של נבואות שקר, למגינת לבם של נביאי האמת. יחזקאל בבבל וירמיהו בירושלים נאלצים להאבק בזרמים אלו ולפקוח את עיני העם לראות את הדברים נכוחה. בירמיהו פרק ז' מתואר מאבק בין הנביא לבין השקפת עולם אופטימית מזוייפת, לפיה היכל ה' יציל את יושבי ירושלים. מדברי הנביא בהמשך, השולח אותם להתבונן במה שקרה לשילה, ניתן להבין את כוונתם. הנביא ירמיהו ניבא נבואת חורבן לירושלים ולמקדש. טענת האופטימיסטים היא שכבר היה לכך תקדים. האויב האשורי בא בשערי ירושלים במגמה לכבשה וניגף במגיפה מבלי שהצליח לבצע את זממו (מלכ"ב י"ח-י"ט. ישעיהו ל"ו-ל"ח). מכאן אנו למדים שירושלים היא היכל ה', והקב"ה השומר על עירו לא יתן לה להחרב (וכן ביחזקאל י"א, ג: "היא הסיר ואנחנו הבשר"). בכך הם סותרים את נבואות הפורענות של הנביא. אלא שכשם שהם מסתמכים על תקדים הסטורי, כך גם הנביא מסתמך על מה שקרה לשילה. גם שילה הייתה מקדש מלך, והיא חרבה בעוונות עם ישראל. יתר על כן, הנביא מכנה את בית המקדש "מערת פריצים" (ירמיהו ז', יא), שכן השכינה שורה על בית המקדש בזכות ישראל, אבל חטאים ועוונות מסלקים את השכינה, ואז נשאר הבית חסר קדושה וממילא חסר הגנה. גם הנביא יחזקאל מביע את דעתו בדרך דומה, אלא שכדרכו, בצורה ציורית ודרמטית. לאחר תיאור תועבות העבודה הזרה שעושים בבית המקדש (פרק ח'), מתאר הנביא את התרחקות השכינה מעל המקדש בשלבים תחילה: "וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית, ומלא הבית את הענן והחצר מלאה את נגה כבוד ה'" (י', ד). אחר כך: "ויצא

5. י"צ מושקוביץ, מעמיד על ההבדל שבין שני נביאים אלו. ירמיהו חי בתוך המציאות, במקום שבו אפשר להשפיע ולשנות את מהלך ההסטוריה. על כן הוא נלחם קשות בנביאי השקר שהבטיחו לגולים שיבה מהירה לארץ, והוא דורש מעם ישראל כניעה מלאה למלך בבל. מה שאין כן יחזקאל, שעבורו הגולה היא כבר מציאות. אין הוא צריך לחנך את העם כדי למנוע גלות, אלא להכין את העם לשיבת ציון. ראה שני הדגשים בין נבואות התוכחה והגאולה של ירמיהו לבין אלה של יחזקאל, שנתון סמינר "תלפיות" תשל"ט, עמ' 9-12.

כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמד על הכרובים, וישאו הכרובים את כנפיהם וירזמו מן הארץ... ויעמד פתח שער בית ה' הקדמוני וכבוד אלוקי ישראל עליהם מלמעלה" (י', יח-יט). ובהמשך: "וישאו הכרובים את כנפיהם והאופנים לעומתם וכבוד אלוקי ישראל עליהם מלמעלה. ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמד על ההר אשר מקדם לעיר" (שם י"א, כב-כג). כלומר, השכינה עוזבת את הבית בשלבים, כשתחילה היא גולה למפתן הבית, אחר כך אל פתח שער בית ה', ואחר כך אל ההר שממזרח לעיר.⁶

גם ירמיהו וגם יחזקאל נאלצים להאבק עם נביאי שקר הבונים בנייני שוא ונוטעים בלב העם תקוות שוא. כך ירמיהו מטעים את הרעיון ששלטונו של נבוכדנאצר ניתן לו מאת ה', ועל עם ישראל ואף על עמי הסביבה לעבדו (ירמיהו כ"ז, ח-ח). אולם נביאי שקר ניבאים שלא לעבוד את מלך בבל (ט', י, יד). הגדיל לעשות חנניה בן עוזר, הנביא מגבעון,⁷ אשר ניבא לשיבתם של גלות יהויכין וכלי בית ה', מהרה לירושלים (ירמיהו כ"ח).

חזית אחרת של מאבקים נכונה לנביאי התקופה נגד אישים מישראל, שהבלבול של התקופה הביא אותם למסקנות מוטעות. פרט למפלה מדינית קשה, במסגרתה נשארה יהודה עם דלת העם, ללא שכבת ההנהגה המסורתית, עוד נוסף לכך משבר חברתי והשקפתי. לראשונה מאז היות ישראל לעם, נתפלג עם ישראל לשני פלגים, בירושלים ובבבל, כשלכל פלג - מלך מבית דוד, יהויכין בבבל וצדקיהו בירושלים. יהויכין היה אמנם בכלא הבבלי, אבל הוכר רשמית, על ידי השלטון הבבלי, כמלך. כך עולה מתוך תעודות להספקת מזון לגולים מארמונו של נבוכדנאצר, בהן מכונה יהויכין "מלך ארץ יהודה"⁸. עד מהרה לבשה מבוכה זו לבוש אידיולוגי, שבמרכזה עומדת השאלה, כיצד יש לנהל מעתה את החיים הדתיים בתנאים של פילוג וגלות?⁹

ביחזקאל פרק כ' מסופר על אנשים מזקני ישראל שבאו אל הנביא לדרוש את ה'. אין הנביא מפרט מה שאלו, אולם מדבריו בהמשך הנבואה, ניתן להעלות השערות. בפסוק לו נושא הנביא נבואת תוכחה קשה: "העולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן". מסתבר שהיה בין גולי בבל פלג שסבר כי בבבל יש להתנהג כבבלי, שכן זה רצון ה'

6. ראה גם ראש השנה לא, ע"א עשר מסעות נסעה שכינה.

7. יושם לב לכך, שהמקרא מכנה אותו "נביא" ולא נביא שקר. יתכן מאד שאף הוא עצמו חשב את עצמו לנביא אמת. אכן קשה לעם להבדיל בין נביא אמת לנביא שקר, ועובדה זו נוצלה על ידי אנשים שאינם מהוגנים.

8. פ' ארצי, המלך יהויכין בגולה, ספר אורבך, החברה לחקר המקרא, ירושלים תש"ו, עמ' 264-265.

9. ראה ש' ייבין, משפחות ומפלגות בממלכת יהודה, מחקרים בתולדות ישראל וארצו, ירושלים תש"ד, עמ' 251-293.

שנימצא בגלות בבל. לפיכך בקשו הללו להטמע בין הגוים. לקבוצה זו אומר הנביא דברים קשים ביותר: "חי אני נאם ה' אלוקים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם" (שם ל"ג). בהמשך הנבואה אומר הנביא "כי בהר קדשי בהר מרום ישראל נאם ה' אלוקים שם יעבדוני כל בית ישראל כלה, בארץ, שם ארצם ושם אדרוש את תרומותיכם וכו'" (שם מ"ו) מסתבר שהיה פלג בעם שבקש להמשיך לעבוד את ה' גם בבבל כבראשונה. הללו בקשו לבנות בית מקדש בבבל. גם קבוצה זו נדחית על ידי הנביא, אולם בלשון רכה יותר. העולה מתוך הדברים הוא, שאין לדחוק את הקץ. את הנעשה אין להשיב. הקב"ה גור על עם ישראל שבעים שנות גלות בבבל (ירמיהו כ"ט, י). יש להתאזר בסבלנות עד לבוא עת הגאולה.¹⁰

גם בירושלים אנו עדים לתנועה אידיולוגית שהורתה ולידתה במציאות החדשה שנוצרה. תושבי ירושלים שנשארו בארץ ולא גלו עם יהויכין, תפשו עד מהרה את הנכסים של גולי בבל וכן עמדות מפתח בהנהגה, ובודאי לא היו מעוניינים בשיבתם לארץ של גולי בבל. הללו פיתחו אידיולוגיה, לפיה אלו שגלו מן הארץ איבדו את הקשר אליה ואין להם חלק בארץ. הנביא יחזקאל מדובב פלג זה, באמרו: "אחיך אחיך אנשי גאולתך וכל בית ישראל כלה, אשר אמרו להם יושבי ירושלים רחוקו מעל ה', לנו היא ניתנה הארץ למורשה" (י"א, טו). אולם אין זו דעת הנביא, שניבא דוקא להם קבוץ גלויות ושיבה לארץ (שם ט"ז-י"ז), וכך גם הנביא ירמיהו בחזון התאנים (פרק כ"ד)¹¹. אולי יש מקום להוסיף, שהשקפה זו, שאלו שגלו מן הארץ איבדו את הקשר אליה, הגם שנוצרה על רקע מצב הסטורי נתון, יש לה בסיס רעיוני במקרא. בבראשית י"ז, ח נאמר: "ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם ויהייתי להם לאלוקים". מכאן דרשו: "כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה-ה וכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה-ה"¹².

ה. שאלות אמוניות בעידן החורבן

- נביאי התקופה מתמודדים עם שאלות בתחום האמונה שמתעוררות לנוכח אירועי התקופה. בפרק י"ח מתמודד הנביא יחזקאל עם הטענה המושמעת בפי העם "אבות אכלו בוסר ושיני הבנים תקהינה". היינו, הדור שלנו, דור החורבן, 10. ראה עוד מי גרינברג, יחזקאל כ' והגלות הרוחנית, ספר היבל לדוד בן גוריון, ירושלים תשכ"ד, עמ' 433-442.
11. ראה בהרחבה י" אליצור, "מגמות מדיניות - אידיולוגיות בימי גלות יהויכין המשתקפות בנבואות יחזקאל וירמיהו", עיונים בספר יחזקאל, החוג לחקר המקרא בבית הנשיא, ירושלים 1982, עמ' 179-190.
12. כתובות קי, ע"ב.

סובל בגלל חטאי אבותינו. גם הנביא ירמיהו מבטא טענה זו, הנשמעת בפי העם "אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עוונותיהם סבלנו" (איכה ה', ז). דומה כי הפרשן ר' אליעזר מבוזינסי [בלגנצ'י]¹³ היטיב לבטא את מצוקת הדור, בהסבירו את טענתם: "וגם יש לומר שהם היו טועים במה שראו שהראשונים לא לקו והאחרונים לקו, וסבורין שכך העולם נוהג, שהרי מימי ירבעם בן נבט חטאו, והושע בן אלה ודורו לקה. מנשה חטא - יהואחז ויהויקים ויהויכין בניו לקו. ואף יאשיהו הצדיק נפל בחרב, ואין זה דין"¹⁴. הנביא יחזקאל דוחה מחשבה מוטעית זו, בהסבירו ש"הנפש החוטאת היא תמות" (פסוק ה). היינו, מעשיו של האדם הם שקובעים את שכרו או את ענשו, ואין לתלות בו את חטאי הדורות הקודמים.

יתר על כן, הנושא הוא דינמי במידה כזו, שאדם יכול להתחרט על מעשיו הרעים ולהיטיב את דרכו (וכן להיפך), ואז מעשיו הראשונים לא יזכרו. הרד"ק בפירושו על אתר, מעמיד על כך שעם ישראל "לא הבינו ולא השכילו בזה, כי בגלל חטאות ירבעם ומנשה היה הקצף הגדול, כי הם החטאו הבאים אחריהם. ואילו לא אחזו ישראל בחטאות ירבעם ולא אחזו בני יהודה בחטאות מנשה, לא היו לוקים על עוונותיהם ולא חרבה ארץ ישראל". כלומר, לדעת הרד"ק, עם ישראל נענש לא על חטאות הדורות הקודמים, אלא על כך שהמשיכו בדרכיהם. לנו נראה שלא רק השאלה מנוסחת בדברי ר' אליעזר מבוזינסי בבהירות, אלא אף תשובתו לבעיה בהירה ומשכנעת: "והוא מושיבם שעוד לא ימשלו המשל הזה שלא יאריך להם אפו כאשר עשה עד עתה, אלא לעולם ילקה אותם מדור לדור שיחטאו. ולא יטעו עוד לומר ששיני בנים תקחינה, כי אין זאת, שהרי כל הנפשות לי הנה, מעשה ידי כולם. ואם הבן צדיק לא ישא בעון האב, אלא הנפש החוטאת היא תמות. והרי ירבעם חטא - נכרת זרעו, וכן בעשא בן אלה וכן אחאב. ועם כלם נשפטתי, וכן עם כל היחידים הראשונים והאחרונים, כגון בימי השופטים ושאלו ושלמה. ואף דוד לקה בחטאו ואף משה ואהרון ודורם. אבל להגלות ישראל מארצו, לתתם ביד איביהם ולחלל את מקדשי לתתם ביד גוי לא עם, ביד גוי נבל, האומרים ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת, ולחלל שמי, בזה אני מאריך אפיי".

היינו, החשבון עם כל דור ועם כל פרט ופרט נעשה באופן אישי וללא דיחוי. אולם החשבון עם האומה כולה, שיש בהענשתה משום חילול ה' בעיני הגוים, הוא חשבון אחר והוא נדחה ככל שניתן.

13. פרשן שחי בצפון צרפת במאה ה-12. ראה עליו בספרי, פרשנות המקרא הצרפתית, הוצאת מיכללת "מורשת יעקב" רחובות, עמ' 233-262.

14. פירושו ליחזקאל יח, ד.

ו. סממנים אסכטולוגיים

במקומות רבים במקרא אנו קוראים תוכחה נבואית, המטעימה את הקשר שבין החטאים לבין ענשם. כגון בספר שופטים ב', יא-טו, בו מצויין הקשר שבין עבודה זרה לבין מסירת עם ישראל בידי אויביהם. כך במלכים א' י"ז, ז-כג, ובירמיהו מ"ד, א-ו ועוד. אנו עדים למעגל של חטאים ועונשיהם, לעונש גלות, לחזרה בתשובה ולשיבת ציון וחזור חלילה. הדבר מעורר קושי רעיוני, שכן יעודי הנביאים לשיבת ציון מחודשת יכולים להעשות פלסטר, כאשר עם ישראל יחטא שוב, ושוב תתרגש עליו גלות. לשם כך מדברים הנביאים על הלב החדש שהי יטע בתוכנו: "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר" (יחזקאל ל"ו, כו ובאופן דומה בירמיהו ל"א, ל-לא). מהו עניינו של הלב החדש?

כבר בתורה מצאנו "ומל ה' אלוקיך את לבך ואת לבב זרעך וכו'" (דברים ל', ו). לדברי הרמב"ן, בפירושו שם: "מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו, צדיק או רשע... אבל לימות המשיח תהיה הבחירה בטוב להם טבע. לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל. והיא ה"מילה" הנוכרת כאן, כי החמדה והתאוה ערלה ללב. ו"מול הלב" הוא שלא יחמוד ולא יתאוה. וישוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות". וכן בספר הגאולה¹⁵ הרמב"ן מתייחס לנושא, באמרו: "כי אז בימי המשיח יבטל יצר הרע... להשיגנו האמת כאשר היא". לאמור, כדי שלא יחזור מצב בו האדם חוטא ונאלץ לגלות ממקומו שוב ושוב, יברא ה' לאדם לב חדש, היינו לב בעל יכולת עמידה מול יצר הרע ופיתוייו, כך שסיכוייו לחטוא יפחתו¹⁶.

ביחזקאל מ"ז, א-ב, מצוי תיאור אסכטולוגי מרתק, לפיו יצאו מים מתחת מפתן הבית. המים יגאו עד לכדי נחל ויזרמו מזרחה אל ים המלח. מי המקדש הזורמים לים המלח ימתיקו את מימיו באופן שעל שפתו יגדלו עצים ובמימיו ימצאו דגים וים המלח ירפא ממליחותו. מה מסתתר מאחרי תיאור זה? בפרק ח' נישא הנביא ברוח הנבואה מבבל לירושלים ורואה עבודה זרה שנעשית בבית המקדש, ובתוכה - הנשים יושבות ומבכות את התמוז (פסוק יד). התמוז הוא אולי מות או בעל, האלים הכנעניים שמרכזם בערי החוף הפיניקי. לפי הספרות האוגריתית, בעל הוא אל הגשם המצמיח מן האדמה, לעומת מות - אלוהי חום הקיץ, המייבש את הצמחים וממיתם. בעל היה מסמל את ימות הגשמים ומות

15. כתבי הרמב"ן, ח"א, מהדורת שעוועל, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג, עמ' רפ.

16. ראה עוד מי גושן-גוטשטיין, תיקון כשלון ההסטוריה בנחמת יחזקאל, ספר אורבך, החברה לחקר המקרא, ירושלים תשט"ו, עמ' 175-176.

את ימות החמה, ושניהם היו אלי הפוריות, מתים וקמים לתחיה ודומים בזה לתמוז. המלחמה שביניהם מסמלת את הניגוד שבין עונות השנה¹⁷.

ביסוד העבודה הזרה עומדת השניות שקיימת בטבע ויוצרת ניגודים, כמו קור וחום, אור וחושך, לידה ופוריות, ים יבשה וכיו"ב. עובדי העבודה הזרה התבוננו בניגודיות שבטבע וכך נוצר המיתוס של האלים הנלחמים זה בזה. נבואת יחזקאל על המים הזורמים מן המקדש ומחיים את ים המלח, נועדה לדחות את יסודות העבודה הזרה הזו, באשר תיאור זה מבטל את הניגודיות שבטבע. לנבואה זו יש גם מקבילה בזכריה י"ד, ד-ט. לפי תיאורי הנביא זכריה, הר הזיתים יבקע, ייוצר עמק רחב שיאפשר זרימת מים מן המקדש, חציים אל הים הקדמוני (ים המלח), וחציים אל הים האחרון (ים התיכון). בכך מבטא גם הנביא זכריה את ביטול הניגודיות שבין המדבר לארץ המזרע, אותה ניגודיות שעמדה ביסוד השקפת העבודה הזרה. הנביא זכריה מדבר גם על מציאות שאיננה יום ואיננה לילה ולעת ערב יהיה אור. כלומר, ביטול הניגודיות שבין יום ולילה ובין אור לחושך. כאשר תיתבטל הניגודיות, ממילא ישמט הבסיס של העבודה הזרה הכנענית, ואז תוכל האנושות להכיר במלכותו של ה', א-ל אחד, כלשון הנביא זכריה: "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

17. ראה מ"ד קאסוטו, "בעל ומת בכתבי אוגרית", בתוך ספרות מקראית וספרות כנענית, כרך א', ירושלים תשל"ב, עמ' 220.